

УДК 351.82(477)

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: СУТНІСТЬ, СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Х. О. Мандзіновська

*Українська академія друкарства,
вул. Під Голоском, 19, Львів, 79020, Україна*

Проаналізовано змістове наповнення таких категорій, як «безпека» й «економічна безпека держави», розглянуто підходи до їх визначення та з'ясовано, що поняття «економічна безпека» ґрунтується на базі визначень і принципів «безпеки». Зазначено основні складові елементи економічної безпеки держави та запропоновано до них зараховувати тільки ті, які характеризують економічні процеси і суміжні з ними явища. Визначено головні проблеми економічної безпеки, які потребують невідкладного розв'язання.

Ключові слова: *термін, безпека, економічна безпека, економічна безпека країни, складові економічної безпеки.*

Постановка проблеми. Процес формування ринкових відносин в Україні супроводжується глибокою соціально-економічною кризою, яка зумовила сповільнення суспільного розвитку. Комплекс проблем, пов'язаних із ринковими трансформаціями, поглиблюється такими економічними явищами, як дефіцит державного бюджету, інфляція, спад виробництва, безробіття та значне погіршення життя населення. Негативні економічні явища набувають ще більшого масштабу у зв'язку з відсутністю науково обґрунтованої стратегії національного розвитку, основаної на економічно безпечних орієнтирах, що передбачає розроблення теоретичних засад і використання якісно нових наукових підходів до формування економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Еволюцію економічної думки у сфері визначення теоретичних основ економічної безпеки можна дослідити в наукових працях зарубіжних та українських учених — Д. Ламбера, П. Кінга, Р. Нолана, Л. Абалкіна, А. Архіпова, О. Бухвальд, В. Сенчагова, С. Глазьєва, В. Медведєва, Є. Олейнікова, О. Тамбовцева, Є. Човушяна, О. Білоруса, В. Геєця, З. Варналія, Д. Лук'яненко, А. Козаченка, Є. Панченка, А. Гриценка, Т. Костюк, О. Чаусовського, Ю. Лисенка, Т. Пастернак-Таранушенка та ін. Однак критичний огляд наукового доробку підводить до висновку, що деякі методологічні та теоретичні питання економічної безпеки ще не досліджені вичерпно.

Мета статті — проаналізувати наукові підходи до визначення сутності економічної безпеки держави та окреслити її основні функціональні складові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження визначень поняття економічної безпеки, наведених у публікаціях вітчизняних і зарубіжних

учених, свідчить про різноманітність його трактування. Пояснюється це тим, що категорія «економічна безпека» порівняно недавно стала повноправним об'єктом вивчення економічної науки. Проте розвиток досліджень у цьому напрямі відбувався досить інтенсивно, про що свідчить низка фундаментальних наукових праць.

Для з'ясування змісту поняття «економічна безпека держави» звернемося до загальнонаукових методів розроблення та уточнення понять, першоджерел і думок науковців, які тлумачать суть і складові цього поняття.

Щоб чітко усвідомити значення категорії «економічна безпека держави» вважаємо за потрібне спочатку охарактеризувати термін «безпека», визначити його сутність та окреслити притаманні йому ознаки.

1. Термін «безпека» почали вживати ще в XVII столітті майже у всіх країнах Європи. Він означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. У XIX столітті сформувався поняття національної безпеки. На думку одного з перших авторів праць цієї тематики, тодішнього президента США Т. Рузвельта, національна безпека — це сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я всіх його громадян [8].

2. Найзагальніше трактування визначає безпеку як відсутність небезпеки. Наприклад, за визначенням, поданим у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «безпека» — це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує. Отже, безпека — це відсутність загрози або утримання її на узгодженому щодо захищеності системи рівні [9].

Якщо ж звернутися до тлумачного словника В. Даля [5], то там стан безпеки трактується як незагрозливий, що не може завдати зла або шкоди, правильний, надійний.

У суспільних науках під поняттям «безпека» розуміють задоволення таких потреб, як існування, цілісність, незалежність, спокій та розвиток. Таке суто лінгвістичне і побутове тлумачення безпеки явно недостатнє для аналізу суті цього поняття, але дає підґрунтя для подальшого дослідження.

В економічній літературі наведено декілька визначень поняття «безпека», серед яких, на нашу думку, доцільно виділити такі положення:

- безпека — це стан захищеності певного об'єкта;
- безпека є універсальним ключовим зв'язуючим елементом у системі категорій «економіка і безпека» [3];
- головними у визначеннях безпеки є терміни «захищеність», «відсутність небезпек», «збереження», «надійність», «захист від небезпеки (загроз)», «спокій», «незалежність», «стабільність»;
- опосередкованими категоріями є «існування», «цілісність», «розвиток», «впевненість».

На основі цитованих визначень та інших джерел можна стверджувати, що безпека є необхідною для функціонування і розвитку економічної системи та невід'ємною якісною і кількісною характеристикою будь-якого об'єкта.

Виокремивши головні характеристики безпеки в розрізі багатоманітності наведених тлумачень категорії «безпека», вважаємо за доцільне дослідити сутність категорії «економічна безпека», враховуючи її широку спектральність.

У сучасній науковій періодиці натрапляємо на різні тлумачення поняття «економічна безпека»:

- це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з погляду її здатності до самовиживання та розвитку в умовах дестабілізуючої дії непередбачуваних і важкопрогнозованих зовнішніх та внутрішніх факторів [8];
- це стан найбільш ефективного використання ресурсів для нейтралізації загроз і забезпечення стабільності в сучасності та майбутньому [3];
- це стан захищеності суб'єкта господарювання від усіх внутрішніх і зовнішніх загроз з метою якнайефективнішого використання наявних ресурсів для реалізації інтересів відповідно до його стратегічних цілей і завдань [4];
- це процес, спрямований на створення умов для безперервного пристосування (адаптації) господарської діяльності або економічного функціонування до зміни в зовнішньому оточенні в процесі досягнення поставленої мети [2, с. 93].

Узагальненою є позиція Л. Абалкіна, який визначає економічну безпеку як сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення й самовдосконалення [1, с. 5].

Перелік визначень поняття економічної безпеки можна продовжувати, а тому цілком доречно підмітив російський учений А. Михайленко, що «... прийнятного визначення економічної безпеки поки що не існує» [108].

Усі елементи економічної безпеки взаємно впливають і зумовлюють один одного. Буває, що країна має величезний потенціал, але через постійні міжусобиці, відсутність правового простору, слабкість державної влади втрачає імпульс до саморозвитку, і як наслідок — втрачає стійкість. І навпаки, країна, в межах якої чітко визначені права власності, є гарантії для активного підприємництва, захищені права і свободи індивіда, навіть з невеликим виробничим потенціалом не втрачає економічної незалежності і знаходить своє місце на міжнародній арені. Отже, якщо економічну безпеку розглядати як цілісну систему, то логічно виокремити її об'єкти та суб'єкти.

Об'єкти економічної безпеки — власне економічна система країни; окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; суспільство — з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; особистість (індивід).

Суб'єкти економічної безпеки — держава і суспільство з усіма його інститутами. Якщо конкретизувати, то суб'єктами економічної безпеки є державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо.

Основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності країни тощо.

Для досягнення найвищого рівня економічної безпеки треба створити максимальну безпеку її основних функціональних складових. Функціональні складові економічної безпеки країни — це сукупність основних її напрямів, які істотно відрізняються один від одного.

Економічна безпека країни, будучи однією з визначальних складових підсистем національної безпеки країни, водночас має складну структуру, охоплюючи власні складові. Перелік складових економічної безпеки є дещо суперечливим. Це пов'язано з тим, що окремі складові національної безпеки, визначені законодавством, входять до системи економічної безпеки, що викликає критичні зауваження науковців і практиків. Більшість дослідників економічної безпеки дійшли висновку, що основними структурними елементами економічної безпеки, які необхідно застосувати під час аналізу економічної безпеки України, є: сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; соціальна безпека; інноваційно-технологічна безпека; продовольча безпека; зовнішньоекономічна безпека [6, 7, 13, 14].

Складовими економічної безпеки країни згідно з «Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженою Міністерством економіки України, є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека (рис.).

Макроекономічна безпека — це стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Фінансова безпека — це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Зовнішньоекономічна безпека — це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, який забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників і створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.

Інвестиційна безпека — це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови їхнього оптимального співвідношення), який здатний забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку, якщо є належний рівень фінансування науково-технічної сфери, створено інноваційну інфраструктуру та адекватні інноваційні механізми.

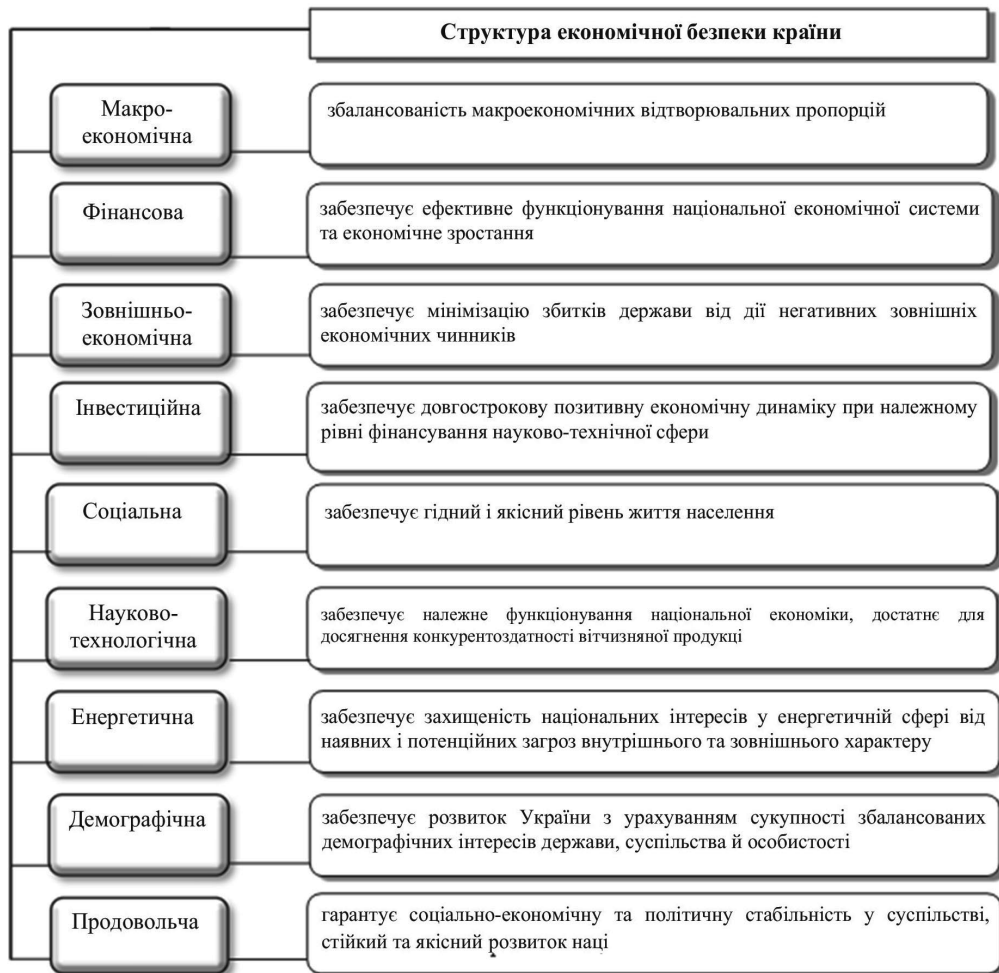

Рис. Складові економічної безпеки України (сформовано на основі [11])

Соціальна безпека — це такий стан розвитку держави, при якому вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Науково-технологічна безпека — це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Енергетична безпека — це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та

надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

Демографічна безпека — це такий стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Продовольча безпека — це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

На нашу думку, до економічної безпеки держави варто зарахувати ті складові елементи, які характеризують лише економічні процеси та суміжні з ними явища, а саме: інвестиційно-інноваційну, фінансову, зовнішньоекономічну, продовольчу та енергетичну безпеку.

Параметри кожної зі складових економічної безпеки повинні забезпечити її збалансованість, а їхній рівень має бути достатнім для забезпечення належної стійкості системи до дії внутрішніх і зовнішніх загроз в поточному та довгостроковому періодах.

Наголосимо, що сьогодні головними проблемами забезпечення економічної безпеки нашої країни є:

- загострення економічної кризи в Україні в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації;
- зростання корупції;
- погіршення добробуту населення та зростання рівня безробіття;
- підвищення тінізації економічної діяльності;
- різке зниження реального ВВП;
- втрата інвестиційної привабливості нашої держави.

Висновки. З огляду на суперечності та інтеграційні тенденції сьогодення, особливе місце належить проблемі економічної безпеки держави як основи забезпечення її суверенітету, конкурентоспроможності, обороноздатності, підтримання соціальної злагоди в суспільстві, органічного входження країни в систему світової економіки. Зазначимо, що відсутність єдиного розуміння суті економічної безпеки та визначення її складових як в науковій літературі, так і в нормативно-правовій базі, породжує низку суперечностей та зумовлює актуальність подальших наукових розробок у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 4–13.
2. Амитан В. Н. Экономическая безопасность: понятие, концепция / В. Н. Амитан, А. Г. Амитан, А. О. Данко // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. — Донецьк : Юго-Восток, 2000. — 333 с.

3. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. — К., 2008. — 48 с.
4. Воробійов В. І. Методичні основи побудови комплексної системи економічної безпеки підприємства / В. І. Воробійов // Наукові записки [Української академії друкарства]. — 2011. — № 1 (19). — С. 38–44.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. — М. : ТЕРРА, 2000. — Т. 1. — С. 167.
6. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Варналія З. С. — К. : Знання, 2009. — 647 с.
7. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : моногр. / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. — К. : НІСД. — 1997. — 144 с.
8. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-информ. — 1999. — № 11–12. — С. 45–47.
9. Коваленко М. А. Економічна безпека корпоративного підприємства : навч. посіб. / М. А. Коваленко, І. І. Нагородна, Н. В. Радванська. — Херсон : Олді-плюс, 2009. — 404 с.
10. Кузенко Т. Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии / Т. Б. Кузенко, В. В. Прохорова, Н. В. Саблина // Бизнес-Информ. — 2007. — № 12 (1). — С. 27–29.
11. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
12. Михайленко А. Механизм обеспечения экономической безопасности России / А. Михайленко // Российский экономический журнал. — 1996. — № 4. — С. 33–35.
13. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. / І. Г. Мішина. — Донецьк, 2007. — 235 с.
14. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави / Г. А. Пастернак-Таранушенко. — К. : Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМ України, 1994. — С. 112.

REFERENCES

1. Abalkin, L. I. (1994). Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozyi i ih otrazhenie. Voprosy ekonomiki 12, 4–13 (in Russian).
2. Amitan, V. N., Amitan, A. G., & Danko, A. O. (2000). Ekonomicheskaya bezopasnost: ponyatie, kontseptsiya. Prometei: rehionalnyi zbirnyk naukovykh prats z ekonomiky. Donetsk: Yuho-Vostok (in Russian).
3. Vlasiuk, O. S. (2008). Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku. Nats. in-t problem mizhnarodnoi bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy. Kyiv (in Ukrainian).
4. Vorobiov, V. I. (2011). Metodychni osnovy pobudovy kompleksnoi systemy ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva. Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii drukarstva], 1 (19), 38–44 (in Ukrainian).
5. Dal, V. I. (2000). Tolkovy slovar zhivogo velikorusskogo yazyika. Moskva: TERRA, Vol. 1, 167 (in Russian).
6. Varnalii, Z. S. et al. (2009). Ekonomichna bezpeka. Z. S. Varnalii (Ed.). Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

7. Shlemko, V. T. & Binko, I. F. (1997). Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia. Kyiv: NISD (in Ukrainian).
8. Kapustin, N. (1999). Ekonomicheskaya bezopasnost otrasli i firmyi. Biznes-inform, 11–12, 45–47 (in Russian).
9. Kovalenko, M. A., Nahorodna, I. I. & Radvanska, N. V. (2009). Ekonomichna bezpeka korporativnoho pidpriemstva. Kherson: Oldi-plius (in Ukrainian).
10. Kuzenko, T. B., Prohorova, V. V. & Sablina, N. V. (2007). Upravlenie finansovoy bezopasnosti na predpriyatii. Biznes-Inform, 12, 27–29 (in Russian).
11. Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Retrieved from http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738 (in Ukrainian).
12. Mihaylenko, A. (1996). Mehanizm obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti Rossii. Rossiyskiy ekonomicheskii zhurnal, 4, 33–35 (in Russian).
13. Mishyna, I. H. (2007). Ekonomichna bezpeka v umovakh rynkovykh transformatsii. Candidate's thesis. Donetsk (in Ukrainian).
14. Pasternak-Taranushenko, H. A. (1994). Ekonomichna bezpeka derzhavy. Kyiv: In-t derzh. upr. i samovriaduvannia pry KM Ukrainy, 112 (in Ukrainian).

THE STATE'S ECONOMIC SECURITY: ESSENCE, ELEMENTS AND PROBLEMS OF ENSURING

H. O. Mandzinovska

*Ukrainian Academy of Printing,
19, Pid Holoskom St., Lviv, 79020, Ukraine
mandzinovska@gmail.com*

This paper analyzes the content of such categories as «security» and «economic security of the state», considers the existing approaches to their definition and clarifies that the concept of «economic security» is based on the definitions and principles of «security». The main components of economic security of the state have been defined and it has been proposed to include to the components only those that characterize economic processes and related phenomena. The basic problems of economic security that require urgent solutions have been considered.

Keywords: *term, security, economic security, economic security of the state, elements of economic security.*

Стаття надійшла до редакції 31.08.2016.

Received 31.08.2016.